

ประชากร กับการพัฒนาอุตสาหกรรม

วรวิทย์ เจริญเลิศ*

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา กล่าวได้ว่าการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจไทยอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูง ประมาณ 7-8 % ต่อปีโดยเฉลี่ย การขยายตัวทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการสะสมทุน (capital accumulation) จากการพัฒนาเศรษฐกิจที่เคยอิงกับภาคเกษตร โดยเฉพาะการส่งออกข้าวเป็นรายได้หลักของประเทศ (strong rice economy) ปัจจุบันรัฐบาลได้หันมาส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก (export-led growth) เน้นการสร้างรายได้เปรียบเทียบกับโดยอาศัยไทยซึ่งมีแรงงานจำนวนมาก ค่าแรงถูก สามารถผลิตสินค้าได้ด้วยต้นทุนที่ต่ำและขายแข่งขันได้ในตลาดโลก

แต่อย่างไรก็ตาม โลกทุกวันนี้การพัฒนาทางเทคโนโลยีเป็นไปอย่างกว้างขวาง ทำให้ประเทศพัฒนาแล้วหลายประเทศได้หันมาใช้ระบบการผลิตแบบอัตโนมัติกันมากขึ้น (automation) ซึ่งการพัฒนาทางเทคโนโลยีนี้ ทำให้ต้นทุนค่าแรงได้กลายเป็นสัดส่วนที่น้อยของต้นทุนทั้งหมด กระบวนการโยกย้ายฐานการผลิตกลับประเทศพัฒนาแล้ว (relocation of industries) จึงมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง แรงงานราคาถูกคงจะไม่ใช่ว่าแรงใจตัวเดียวของการลงทุนต่างชาติอีกต่อไป ขณะเดียวกันภาวะถดถอยของเศรษฐกิจโลก ซึ่งดำเนินมาตลอดช่วง 2 ทศวรรษนี้ ส่งผลให้เกิดการฟื้นตัวของลัทธิการปกป้อง ส่งผลให้ตลาดโลกมีความคับแคบลงและการแข่งขันเป็นไปอย่างรุนแรง ประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศก็ได้หันมาสนับสนุนการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมแบบใช้แรงงานหนาแน่น (labour-intensive consumer's goods) สำหรับบางประเทศแล้ว การเปลี่ยนแปลงการผลิตไปสู่ระบบไฮเทคเพื่อผลิตสินค้าที่ซับซ้อนขึ้น จึงเป็นความจำเป็นอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งประเทศไทยก็คงจะไม่มีข้อยกเว้นการ

* คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพระราม 1 ปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

พัฒนาอุตสาหกรรมไปสู่ความทันสมัย จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นเรื่องการเตรียมบุคลากรของเรา มีการวางแผนกำลังคนอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ภาระนี้จะต้องทำได้ก็ต่อเมื่อเราวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาับประชากรและแนวโน้มในอนาคต

1. การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจไทย

“ความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ ปรากฏชัดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1980 ภายหลังจากที่เศรษฐกิจไทยต้องประสบกับภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจ (recessions) ช่วงปี 1982 และ 1985 แต่หลังจากนั้นไม่นาน ก็ได้มีการฟื้นตัวและตั้งแต่ปี 1987 เป็นต้นมา ก็ได้พัฒนาเติบโตไปอย่างรวดเร็วอย่างชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน กล่าวคือ อัตราความเจริญเติบโตสูงมาก โดยในปี 1987 เติบโตร้อยละ 9.5 ปี 1988 เติบโตร้อยละ 13.3 ปี 1989 เติบโตขึ้นร้อยละ 12.3 สรุปแล้ว เศรษฐกิจไทยเติบโตโดยเฉลี่ยร้อยละ 11.7 ในช่วงปี 1987-1989 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2536)

ถ้าเปรียบเทียบกับอัตราความเจริญเติบโตของประเทศไทย กับกลุ่มประเทศ Newly Industrialized Economies ด้วยกัน กล่าวได้ว่าอัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยเมื่อเทียบกับส่วนอื่น ๆ ของโลกนั้นอยู่ในระดับที่สูงพอสมควร คือ มีอัตราเติบโตโดยเฉลี่ยใกล้เคียงกับกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ที่ยาวตัวอย่างรวดเร็ว เช่น เกาหลีใต้ ไต้หวัน และสิงคโปร์ นั่นคือประมาณร้อยละ 11 นอกจากนี้การขยายตัวในช่วงปี 1989 ก็ยังสูงเกินคาดคืออยู่ในระดับร้อยละ 10-11 ทำให้เห็นภาพของความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจไทย ที่กำลังมุ่งไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ตามหลังกลุ่ม “สี่เสือของเอเชีย” ถึงขนาดมีการให้สมญาว่าประเทศไทย กำลังจะเป็น “เสือตัวที่ห้าของเอเชีย”

การเติบโตด้วยตัวเลข 2 หลักในรอบ 3 ปีที่ผ่านมา เป็นไปพร้อม ๆ กับการที่สถานะเศรษฐกิจและทางการเงินของประเทศแข็งแกร่งขึ้นด้วย โดยจะเห็นได้ว่า

ตั้งแต่ปี 1987 เป็นต้นมา ฐานะการเงินของประเทศดีขึ้นมาก ในปี 1987 1988 และ 1989 คลุมการชำระเงินเกินดุล 18,183, 40,489 และ 111,455 ล้านบาท ทำให้เงินสำรองระหว่างประเทศเมื่อสิ้นสุดเดือนธันวาคม 1989 มีถึง 10,509 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ๖ หรือประมาณ 270,000 ล้านบาท ขณะเดียวกันอัตราชำระหนี้ต่างประเทศ (Debt-service ratio) ก็มีแนวโน้มลดลงและในช่วง 2 ปีที่แล้วดุลการคลังก็เริ่มเปลี่ยนจากการที่เคยติด “ตัวแดง” มาตลอดกลายเป็น “บวก” (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2536)

2. สาเหตุของการเจริญเติบโต

เป็นที่น่าสังเกตว่าการเติบโตของเศรษฐกิจไทยโดยเฉพาะช่วง 3 ปีที่ผ่านมาอยู่ในระดับที่สูงมาก เกิดจากการที่ประเทศไทยเปิดออกไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลกอย่างแนบแน่นใน 3 ด้านด้วยกัน

(1) การเติบโตของภาคส่งออก (Foreign market) ตั้งแต่ปี 1987 เป็นต้นมาเฉลี่ยปีละกว่าร้อยละ 30 คาดว่าในปี 1990 มูลค่าการส่งออกจะเกิน 6 แสนล้านบาท

ถ้าดูสัดส่วนการค้าต่างประเทศต่อ GDP จะพบว่าเป็น 23.8% ในปี 1950 47% ในปี 1980 43.6% ในปี 1986 และ 65.5% ในปี 1989 จะเห็นได้ว่า สัดส่วนการค้าต่างประเทศต่อ GDP เพิ่มขึ้นจาก 23.8% เป็น 43.6% ใน 36 ปี (1950-1986) แต่เพิ่มจาก 43.6% เป็น 65.5% ในช่วงเพียงแค่ 3 ปีเท่านั้น (1986-1989) ซึ่งให้เห็นว่าการผนวกเศรษฐกิจไทยกับเศรษฐกิจโลกเป็นไปอย่างรวดเร็วในช่วง 3 ปีหลัง

(2) การลงทุนภายในประเทศ ได้ขยายตัวขึ้น ส่วนสำคัญเกิดจากการลงทุนจากต่างประเทศ (Foreign Investment) ทั้งที่เป็นการลงทุนโดยตรงและการลงทุนถือหลักทรัพย์สินและการกู้เงินจากต่างประเทศมีแนวโน้มลดลง สัดส่วนของการลงทุนโดยตรงและการลงทุนในหลักทรัพย์สินจากต่างประเทศเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 10 ของเงินทุนต่าง

ชาติสุทธิในปี 1980 เป็นร้อยละ 60 ในปี 1989 ซึ่งให้เห็นว่า การลงทุนจากต่างประเทศจะเข้ามามีบทบาท สำคัญในการพัฒนาประเทศแทนการกู้เงินจากต่างประเทศ

(3) การท่องเที่ยว (Tourisms) การเข้ามายังประเทศของชาวต่างประเทศ เป็นแหล่งรายได้เงินตราต่างประเทศสูงเป็นอันดับหนึ่งมาตั้งแต่ปี 1987 จนถึงปัจจุบัน ทำรายได้แล้ว 90,000 ล้านบาท (1990) ในปีหนึ่ง ๆ จะมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามา ประเทศไทย 4-5 ล้านคน

นอกจากนี้แล้ว รายได้ส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งก็มาจากนโยบายส่งแรงงานออกของรัฐบาลไทย (Labour export) จากการประมาณการโดยสังเขปคาดว่าในปัจจุบันมีแรงงานไทยที่ทำงานอยู่ในต่างประเทศเป็นจำนวนไม่ต่ำกว่า 300,000 คน และตั้งแต่ปี 1983 เป็นต้นมาคนงานไทยส่งเงินกลับประเทศ โดยผ่านระบบธนาคารมากกว่าปีละ 20,000 ล้านบาท และรายได้ในส่วนที่คนงานนำติดตัวกลับมาเป็นเงินสด โอนผ่านสำนักงาน หรือฝากญาติมิตรนำกลับ ประมาณว่าไม่น้อยกว่าร้อยละ 25 ของรายได้ที่ส่งผ่านระบบธนาคาร

อนึ่ง ถ้าจะนำรายได้ส่งกลับที่ผ่านระบบธนาคารมาทำการเปรียบเทียบมูลค่าสินค้าออกหลักจำนวน 8 ชนิด¹ คือ ผลิตภัณฑ์สิ่งทอ ข้าว ยางพารา ผลิตภัณฑ์มันสำปะหลัง น้ำตาล กุ้งสด ข้าวโพด และตบูก แล้วจะเห็นว่ารายได้ของแรงงานส่งกลับประเทศมีมูลค่าสูงกว่าผลิตภัณฑ์หลักหลายชนิด (ดูตารางที่ 1) ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่ารายได้ของแรงงานที่ไปทำงานในต่างประเทศเป็นแหล่งที่มาของเงินตราต่างประเทศไม่น้อยเลยทีเดียว

สรุปแล้ว การเติบโตอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจไทยโดยเฉพาะช่วง 3 ปีที่ผ่านมาเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเปิดออกไปสู่ระบบเศรษฐกิจโลกมากขึ้น (internationalisation) ผ่านการส่งออก การลงทุนจากต่างประเทศและการท่องเที่ยว แต่อย่างไรก็ตาม ยังไม่มี

การบูรณาการ (integration) เข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก ซึ่งเกิดจากการข้ามชาติของทุนไทยเป็นสำคัญ

ตารางที่ 1 รายได้คนงานไทยในต่างประเทศที่ส่งกลับประเทศโดยผ่านระบบธนาคาร กับมูลค่าสินค้าออกที่สำคัญของไทย ปี 1986-1989

รายการ	มูลค่า (ล้านบาท)			
	1986	1987	1988	1989
ผลิตภัณฑ์สิ่งทอ	31,268	48,555	58,627	74,022
ข้าว	20,315	22,703	34,676	45,462
ยางพารา	15,116	20,539	25,189	26,451
รายได้จากแรงงานส่งกลับประเทศ	20,900	21,596	23,436	24,240
ผลิตภัณฑ์มันสำปะหลัง	19,086	20,661	21,844	24,012
น้ำตาล	7,271	8,573	9,664	19,243
กุ้งสด	4,391	5,749	9,698	16,057
ข้าวโพด	9,261	3,928	3,828	4,092
ดีบุก	3,096	2,344	2,229	2,444

ที่มา ธนาคารแห่งประเทศไทย

3. การเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจไทยไปสู่อุตสาหกรรม

การผนวกเศรษฐกิจไทยเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลกผ่านการส่งออก การลงทุนต่างประเทศ และการท่องเที่ยว ผลการดำเนินนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมผลิตเพื่อส่งออก (Export-led growth) ทำให้ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวขึ้นอย่างเห็นได้ชัดและมีบทบาทสำคัญมากขึ้นในระบบเศรษฐกิจ หากมีการเปรียบเทียบในด้านอัตราการเจริญเติบโตทางสาขาเศรษฐกิจต่าง ๆ ก็พบว่า สำหรับกรณีของประเทศไทยในปี 1989 อัตราการเจริญเติบโตของสาขาอุตสาหกรรมสูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับสาขาเกษตรกรรม (ตารางที่ 2) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการผลิตนี้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและชัดเจนมาก ดังจะเห็นได้จากสัดส่วนของผลผลิตของภาคอุตสาหกรรมต่อผลิตภัณฑ์ประชาชาติในปี 1961 มีเพียงร้อยละ 11.43 ได้เพิ่มเป็นร้อยละ 24.3 ในปี 1989

นอกจากนั้นแล้ว สิ่งที่น่าสนใจให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการผลิต คือ การลดลงของการจ้างงานในภาคการเกษตรโดยแรงงานเคลื่อนย้ายเข้าไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการกันมากขึ้น (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 2 อัตราการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม

(ร้อยละ)

	1960 S (เฉลี่ย)	1970 S (เฉลี่ย)	1980-86 (เฉลี่ย)	1987	1988	1989
ภาคเกษตรกรรม	5.5	4.2	2.9	-0.2	10.4	4.1
ภาคอุตสาหกรรม	10.8	10.0	5.2	13.2	16.8	17.0

ที่มา Bangkok Bank. April 1990. **Economic Review.**

จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในช่วง 3 ปีที่ผ่านมาซึ่งเป็นผลมาจากการเพิ่มการส่งออก ขยายตัวของการลงทุนต่างชาติและการท่องเที่ยวพร้อม ๆ กับภาคอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญมากขึ้นในระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในด้านการผลิตและส่งออก ทำให้หลายคนสรุปว่าประเทศไทยกำลังก้าวไปสู่ “ความเป็นนิคส์” หรือเป็นหนึ่งในกลุ่มประเทศที่จ่อคิวเตรียมตัวเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่แล้ว นักวิชาการบางท่านเรียกว่า semi-NICs บางท่านใช้คำว่า next tier NICs

ตารางที่ 3 สัดส่วนของการว่าจ้างทำงานแบ่งตามภาคการผลิต ปี 1965-1988

ร้อยละ

ปี	ภาคการผลิต			รวม
	ภาคเกษตรกรรม	ภาคอุตสาหกรรม	ภาคบริการ	
1965	82	5	13	100
1980	71	10	19	100
1985	69	11	20	100
1986	67	10	23	100
1988	65	11	24	100
การเปลี่ยนแปลงการว่าจ้างแรงงานคิดเป็นร้อยละต่อปี				
1965-1980	-1.0	4.6	2.5	
1980-1985	-0.6	1.9	1.0	
1985-1988	-2.0	0.0	6.1	
1965-1988	-1.0	3.4	2.7	

ที่มา สำนักงานสถิติแห่งชาติ. ปีต่าง ๆ. รายงานของการสำรวจแรงงาน ทหารอาณานิคม

4. ไทยกับการเป็น “นิคส์” : ความจริงหรือภาพลวงตา

คำว่า “นิคส์” ย่อมาจากภาษาอังกฤษว่า NICs ซึ่งหมายถึง Newly Industrializing Countries หรือประเทศอุตสาหกรรมใหม่นั้นเอง ตัวอย่างของประเทศอุตสาหกรรมใหม่ที่รู้จักกันแพร่หลายที่สุด คือ นิคส์จากเอเชีย ได้แก่ ฮองกง ไต้หวัน สิงคโปร์ และเกาหลีใต้

จากผลงานวิจัยของหลายท่านอาจจะกล่าวได้ว่ามีเกณฑ์ที่ใช้วัด 4 ประการ ดังนี้คือ

- ก. ระดับรายได้ต่อหัวของประชากร
- ข. สัดส่วนของภาคอุตสาหกรรม ผลิตกรรมต่อผลผลิตมวลรวมของประเทศ
- ค. สัดส่วนของการจ้างงานในสาขาอุตสาหกรรมเทียบกับสาขาเศรษฐกิจอื่น
- ง. ระดับความสามารถทางด้านเทคโนโลยี

4.1 การพัฒนาเศรษฐกิจไทยกับความสามารถระดับรายได้ของประชาชน
ต่ำกว่ากลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่มาก ในปี 1987 รายได้ต่อหัวของประชากรไทย 898 เหรียญสหรัฐ เปรียบเทียบกับเกาหลีใต้ซึ่งมีรายได้ต่ำสุดในบรรดากลุ่มสี่เสือจากเอเชียคือ 2,849 เหรียญสหรัฐ รายได้ต่อหัวของประชากรไทยยังต่ำกว่าบางประเทศที่ยังไม่เป็นนิคส์ เช่น มาเลเซีย

นอกจากนี้ การพัฒนาเศรษฐกิจไทยที่ผ่านมายังทำให้ความมั่งคั่งตกไปอยู่ในมือของคนจำนวนน้อยในสังคม นั่นก็คือ กลุ่มคนรวยไม่กี่เปอร์เซ็นต์ของประเทศ จากการศึกษาเกี่ยวกับการกระจายรายได้ช่วง 10 ปี (1976-1986) พบว่า กลุ่มคนที่มีรายได้สูงสุดจะมีสัดส่วนของรายได้มากขึ้น เช่น จากร้อยละ 49.26 ของรายได้ทั้งหมดปี 1976 เป็นร้อยละ 55.63 ปี 1986 เมื่อพิจารณา Gini Coefficient ซึ่งเป็นเครื่องมือใช้วัดการกระจายรายได้พบว่าค่าดังกล่าวในช่วงปี 1976-1986 มีค่ามากขึ้น นั้นหมายถึงช่วงปีดังกล่าวการกระจายรายได้ของประเทศไทยเลวลง

ข้อสังเกตต่อมาคือ กลุ่มคนรวยสุด 20 เปอร์เซ็นต์ของไทยนั้นครอบครองส่วนแบ่งของรายได้ไว้ค่อนข้างมากคือกว่า 55 เปอร์เซ็นต์ ของรายได้ทั้งหมดปี 1986 ขณะที่กลุ่มคนรวย 20 เปอร์เซ็นต์ของไต้หวัน และเกาหลีใต้ จะมีส่วนแบ่งเพียง 32.8 เปอร์เซ็นต์ (1986) และ 42.3 เปอร์เซ็นต์ (1984) ของรายได้ทั้งหมด (ตารางที่ 4) ดังนั้นตรรกของนักพัฒนาที่ว่า “คนรวยจะรวยขึ้น และจะดึงให้คนจนรวยตามมา” (Growth and trickle-down) จึงดูจะไม่เป็นความจริง สำหรับประเทศไทย เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจไทยเท่าที่ผ่านมา กลับทำให้ช่องว่างทางเศรษฐกิจจะห่างคนรวยกับคนจนขยายตัวถ่างออกไปยิ่งขึ้น

ตารางที่ 4 ส่วนแบ่งรายได้ของคนไทยระหว่างปี 1976-1986 ของคนไต้หวันและคนเกาหลี

หน่วย : เปอร์เซ็นต์ของรายได้

	1976	1981	1986		
			ไทย	ไต้หวัน	เกาหลีใต้*
20% กลุ่มที่มีรายได้สูงสุด	49.26	51.47	55.63	38.2	42.3
- 10% รายได้สูงสุด	33.40	35.44	39.15	-	-
- 10% รายได้สูงสุดรองลงมา	15.86	16.04	16.48	-	-
20% กลุ่มรายได้ที่สอง	20.96	20.64	19.86	22.6	-
20% กลุ่มรายได้ที่สาม	14.00	13.38	12.09	17.4	-
20% กลุ่มรายได้ที่สี่	9.00	0.10	7.87	13.8	-
20% กลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุด	6.05	5.41	4.55	8.0	18.9
- 10% รายได้ต่ำรองลงมา	3.26	3.28	2.75	-	-
- 10% รายได้ต่ำสุด	2.43	2.13	1.80	-	-
ส่วนแบ่งรายได้ทั้งหมด	100.0	100.0	100.0	100.0	-
Gini Coefficient	0.426	0.453	0.500	0.322	n.a.

* ปี 1984

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ ปีต่าง ๆ รายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน และ Bangkok Bank. April 1990. *Economic Review*.

4.2 การพัฒนาเศรษฐกิจไทยกับความสามารถดูดซับแรงงาน

ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทยไปอย่างมาก การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศได้เปลี่ยนเป็นการพึ่งพิงการผลิตทางอุตสาหกรรมมากขึ้น เนื่องจากบทบาทของภาคเกษตรซึ่งจากสัดส่วนมูลค่าเพิ่มภาคเกษตรต่อ GDP มีแนวโน้มลดต่ำโดยตลอด ขณะที่สัดส่วนมูลค่าเพิ่มภาคอุตสาหกรรมต่อ GDP เพิ่มขึ้นทุกปีจนมีสัดส่วนที่มากพอ ๆ กับภาคเกษตรในปี 1987 และในขณะที่เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างต่อเนื่อง ประชากรของประเทศก็ได้เพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 2 ต่อปี จึงทำให้ประมาณการได้ว่าเมื่อสิ้นปี 1990 จะมีประชากรทั้งสิ้น 57.13 ล้านคน และในจำนวนดังกล่าวเป็นผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงานประมาณร้อยละ 55.60 หรือ 31.76 ล้านคน และจากตัวเลขที่ปรากฏในตารางที่ 10 พบว่า ในแต่ละปีจะมีกำลังแรงงานเข้าสู่ตลาดแรงงานเพิ่มขึ้น โดยเฉลี่ยร้อยละ 3 ต่อปี (800,000-900,000 คนต่อปี) จากการเพิ่มขึ้นของประชากรและกำลังแรงงานดังกล่าว ประกอบกับอุปสงค์ของแรงงานภายในประเทศยังไม่สามารถดูดซับกำลังแรงงานที่เพิ่มขึ้นได้อย่างเพียงพอ ปัญหาการว่างงานจึงยังคงเป็นปัญหาที่สำคัญของสังคมไทย กล่าวคือ อัตราการว่างงานอยู่ในระดับร้อยละ 4-6 มีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทไปหางานทำในเมือง หรือแม้กระทั่งเดินทางออกไปทำงานในต่างประเทศ ก็มีจำนวนไม่น้อย

ในประเด็นการเคลื่อนย้ายแรงงานชนบทไปหางานทำในเมือง พบว่า ช่วงทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา การอพยพของแรงงานสู่เขตกรุงเทพมหานคร มีขนาดค่อนข้างใหญ่และดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่าในปี 1980 ผู้ย้ายถิ่นฐานที่มีอายุ 5 ปี หรือมากกว่า และอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ น้อยกว่า 5 ปี มีประมาณ 400,000 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 10 ของประชากรกรุงเทพฯ ปี 1980 ประมาณร้อยละ 30 เป็นผู้อพยพย้ายถิ่นที่มาจากภาคอีสาน นอกจากนี้ ถ้าพิจารณาการเพิ่มประชากรของกรุงเทพมหานครที่อยู่ในระดับสูง ขณะที่อัตราภาวะเจริญพันธุ์ต่ำสุด ก็แสดงให้เห็นถึงขนาดของการย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพฯ ได้เป็นอย่างดี

จากงานวิจัยต่าง ๆ เกี่ยวกับการย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพฯ นั้น พบว่าสาเหตุมาจากความยากจนในชนบทและแรงจูงใจจากค่าจ้างสูงในเขตเมือง

4.2.1 การจ้างงานในภาคอุตสาหกรรม

ในประเด็นการจ้างงานน่าสนใจที่พบว่า ไทยมีลักษณะพิเศษเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศที่มีระดับการพัฒนาใกล้เคียง นั่นคือสัดส่วนของแรงงานการเกษตรสูง อีกทั้งอัตราการลดลงค่อนข้างช้า ในปี 1988 ร้อยละ 65 ของประชากรยังคงทำงานในภาคเกษตรกรรม

การย้ายถิ่นสู่เขตกรุงเทพมหานครของชาวชนบท ที่ว่ามีกระแสนอนข้างสูงนั้นแต่ความสามารถของภาคอุตสาหกรรมในการดูดซับแรงงานส่วนเกินนั้นกลับมีน้อยมาก กล่าวคือ มีเพียงประมาณ 8 ถึง 10 % ของกำลังแรงงานที่อยู่ในภาคอุตสาหกรรมตลอดช่วง 10 ปีที่ผ่านมา และด้วยเหตุนี้ประสบการณ์การเป็นอุตสาหกรรมของไทยจึงต่างจากเกาหลีใต้ หรือไต้หวัน ตรงที่ว่าไม่ได้นำมาสู่กระบวนการกลายเป็นกรรมาชีพ หรือ แรงงานรับจ้าง (proletarianization) คือแรงงานที่ถูกแยกสลายออกจากที่ดินและดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการขายแรงงานเพื่อแลกค่าจ้าง

ถึงแม้ว่าการลงทุนจากต่างประเทศจะมีมากขึ้นเป็นลำดับ แต่เมื่อเทียบกับปริมาณการสะสมทุนภายในประเทศแล้ว การลงทุนจากต่างประเทศยังมีความสำคัญน้อยมาก แนวโน้มการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศได้เพิ่มสูงจาก 1,135 ล้านบาท ในปี 1979 เป็นประมาณ 27,628 ล้านบาท ในปี 1988 โดยมีสัดส่วนการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศต่อการลงทุนภายในรวมทั้งหมดเพิ่มจากร้อยละ 0.83 ในปี 1979 เป็นร้อยละ 6.85 ในปี 1988 ดังนั้นนโยบายของรัฐที่มีมาโดยตลอดก็คือ ทำการสนับสนุนการลงทุนต่างชาติผ่านคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (Board of Investment) และช่วง 2-3 ปี ที่ผ่านมาก็มีเงินทุนสุทธิไหลเข้ามาในประเทศเป็นอย่างมาก สำหรับภาวะการลงทุนจากต่างประเทศในปี 1989 ปรากฏว่ามีเงินทุนจากต่างประเทศมากขึ้นเป็น

ตารางที่ 5 สัดส่วนของการจ้างงานภาคอุตสาหกรรม (Manufacturing) ต่อผู้มีงานทำทั้งหมด

พ.ศ.	เกาหลี		ฮ่องกง		ไต้หวัน		สิงคโปร์		ไทย	
	พันคน	%	พันคน	%	พันคน	%	พันคน	%	พันคน	%
1980	2,955	21.6	773.7	42.1	2,138	32.6	324.1	30.1	1,840	7.9
1981	2,859	20.4	905.9	37.9	2,146	32.2	326.1	29.3	1,726	7.1
1982	3,033	21.1	847.2	35.2	2,169	31.8	336.0	29.5	2,001	8.3
1983	3,266	22.5	855.4	35.3	2,305	32.6	324.4	27.8	2,131	8.6
1984	3,348	23.2	898.9	35.9	2,494	34.1	322.2	27.4	2,270	9.1
1985	3,504	23.4	847.6	33.3	2,488	33.5	293.8	25.5	2,260	8.9
1986	3,826	24.7	865.6	33.0	2,614	33.8	290.1	25.3	2,321	8.9

- ที่มา
1. Major Statistics of Korean Economy, 1987
 2. Hong Kong Social and Economic Trends 1976-1986
 3. Taiwan Statistical Data Book 1987
 4. Yearbook of Statistics, Singapore 1986
 5. Bank of Thailand

จำนวนมากทั้งในรูปของทุนเรือนหุ้นและหุ้นกู้ คือ มีเงินทุนไหลเข้าสุทธิทั้งหมดสูงถึง 44,715.3 ล้านบาท ซึ่งมากกว่าปี 1987 ถึงเกือบ 10 เท่าตัว และเพื่อให้มีการไหลเข้าเงินทุนสุทธิอย่างต่อเนื่อง รัฐบาลก็ได้ยกสถานภาพของไทยจากสมาชิกตามพันธะข้อ 14 เป็นสมาชิกตามพันธะข้อ 8 ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (ในวันที่ 21 พ.ค. 2533) ซึ่งหมายความว่าไทยจะต้องปล่อยให้ตลาดเงินต่างประเทศเสรี และจะทำให้เงินทุนต่างประเทศไหลเข้าออกสะดวกมากขึ้น รัฐบาลมองว่าการส่งเสริมการลงทุน

ต่างชาติเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อการถ่ายทอดเทคโนโลยี การขยายการผลิตและการจ้างงานในประเทศ

อย่างไรก็ตาม นโยบายการส่งเสริมการลงทุนของรัฐบาลเมื่อพิจารณาในประเด็นการจ้างงาน จะล้มเหลวเป็นส่วนใหญ่ จากการศึกษาพบว่า ในช่วงทศวรรษ 1970 ธุรกิจอุตสาหกรรมใหม่ ๆ ของต่างชาติ หรือที่เป็นธุรกิจร่วมทุนกับต่างชาติและยังได้รับการส่งเสริมการลงทุนจากสำนักงานส่งเสริมการลงทุน มีการใช้สัดส่วนของทุนมาก กว่าเมื่อเทียบกับธุรกิจที่ไม่ได้รับการส่งเสริมการผลิตที่มุ่งการใช้ทุนเป็นหลัก (capital-intensive) ดังนั้นจึงใช้แรงงานเป็นจำนวนน้อย

จากตารางที่ 6 แสดงให้เห็นอัตราส่วนการจ้างงานต่อทุนต่างประเทศ จะเห็นว่า ในจำนวนทุนที่จดทะเบียนทั้งหมดในอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมจากองค์การส่งเสริมการลงทุน 6 ประเภท สำหรับปี 1988, 1989 และไตรมาสแรกของปี 1990 มีทุนจดทะเบียนทั้งสิ้น 158,582 ล้านบาท ซึ่งเป็นส่วนของทุนชาวต่างประเทศ 66,670 ล้านบาท คิดเป็น 42.04 % ของทุน จดทะเบียนการลงทุนของชาวต่างประเทศ จำนวนนี้ก่อให้เกิดการจ้างงานโดยตรง 467,977 คน เท่ากับว่าการลงทุนของชาวต่างชาติ 1 ล้านบาท จะก่อให้เกิดการว่าจ้างทำงาน 7.02 คน และจากตารางที่ 13 จะเห็นได้ว่า จากตัวเลขอัตราส่วนของการจ้างงานต่อทุนต่างประเทศที่ได้ นั้นมีค่อนข้างน้อย นั้น แสดงว่า การลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศนั้นไม่ได้มีผลให้เกิดการจ้างงานโดยตรงสักเท่าใด

ประเทศที่กำลังพัฒนาส่วนใหญ่นอกจากประเทศที่ประสบปัญหาเกี่ยวกับความขาดแคลนเงินทุนอยู่แล้ว ยังประสบปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนแรงงานที่มีประสิทธิภาพในการผลิต (Productivity) สูง หรือแรงงานที่มีความรู้ความสามารถ และเชี่ยวชาญ (Skilled-labour) ซึ่งประเทศไทยกำลังเร่งจูงใจให้ขยายตัวทางเศรษฐกิจก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกันในเศรษฐกิจของไทย มีปริมาณคนงานที่ไร้ความชำนาญ และมีการศึกษาด้อยอยู่ค่อนข้างมาก

ตารางที่ 6 อัตราส่วนการจ้างงานต่อการลงทุนระหว่างประเทศ ช่วงปี 1988, 89 และ ไตรมาสแรกในปี 1990 รวมกัน

ประเภท	ทุน จดทะเบียน (ล้านบาท)	ทุนชาว ต่างชาติ (ล้านบาท)	ร้อยละของ ทุนต่างชาติ ต่อทุน จดทะเบียน (%)	การจ้างงาน ที่เกิดจากทุน ต่างประเทศ (คน)	อัตราส่วน การจ้าง งานต่อทุน อุตสาหกรรม ต่างประเทศ (ล้านบาท)
1) ผลิตภัณฑ์หรือผลิต ผลทางการเกษตร	12,322.7	5,579.18 (6)	45.27 (2)	89,267 (2)	16 (1)
2) แร่โลหะและ เซรามิก	15,783.8	6,867.63 (5)	43.50 (5)	17,856 (5)	2.6 (5)
3) เคมีภัณฑ์	24,661.5	11,431.88 (4)	46.35 (3)	10,288 (4)	0.9 (3)
4) เครื่องกลและ เครื่องไฟฟ้า	18,889.1	8,538.17 (4)	45.20 (3)	48,668 (4)	5.7 (3)
5) ผลิตภัณฑ์อื่นๆ	39,762.1	17,508.36 (1)	44.30 (4)	241,615 (1)	13.8 (2)
6) บริการ	47,162.8	16,745.28 (2)	35.50 (6)	60,283 (3)	3.6 (4)
รวม	158,582.0	66,670.00 (เฉลี่ย)	42.04 (เฉลี่ย)	467,977	7.02 (เฉลี่ย)

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน

ตารางที่ 7 แสดงระดับความรู้ของกำลังแรงงาน จะเห็นได้ว่าในปี 1987 มีคนงานที่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาและไม่มีการศึกษามากถึงร้อยละ 85.1 และแม้แต่ปี 1997 ก็ยังถึงร้อยละ 79.1 ซึ่งนับว่าเป็นอัตราที่สูงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอุตสาหกรรม หรือประเทศ NICs บางประเทศ เช่น อัตราเกือบร้อยละ กำลังแรงงานที่มีการศึกษาระดับประถมศึกษา และต่ำกว่าในปี 1980 ของเกาหลีใต้ ไต้หวัน สิงคโปร์ มาเลเซีย และฟิลิปปินส์ เท่ากับร้อยละ 49.1, 44.0, 71.3, 58.4 และ 56.3 ตามลำดับ (Myers and Sussangkarn, 1992)

ตารางที่ 7 กำลังแรงงานจำแนกตามระดับการศึกษา

(หน่วย 1,000 คน)

ระดับการศึกษา	1987		1992		1997	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ประถมศึกษาและต่ำกว่า	26,291	85.1	28,483	82.1	29,548	79.1
มัธยมศึกษา	2,319	7.5	3,376	9.7	4,386	11.7
อาชีวศึกษา	818	2.6	981	2.8	1,200	3.2
วิชาชีพชั้นสูง	317	1.0	484	1.4	671	1.8
อุดมศึกษา	1,158	3.7	1,364	3.9	1,598	4.3
รวม	30,903	100.0	34,688	100.0	37,403	100.0

ที่มา Chalongsob Sussangkarn, 1991. Population-Education-Workforce: Projection and Simulations. Paper presented at the Annual Seminar of the Project on "Promotion of Analysis and Considerations of Population Consequences of Development Planning and Policy in Thailand," 22-24 February 1991. Pattaya, Tables 3.13 and 3.14.

นอกจากนั้น ถ้าพิจารณาบทบาทการลงทุนต่างชาติที่มีผลต่อการจ้างงานที่มีทักษะ พบว่า อุตสาหกรรมภายใต้โครงการส่งเสริมการลงทุนจ้างงานประเภทที่มีการศึกษาระดับต่ำกว่าสูงมาก ประมาณร้อยละ 76 ของแรงงานทั้งหมดที่จ้าง ส่วนการจ้างแรงงาน ประเภทระดับความรู้สูงกว่าอาชีวศึกษาและมหาวิทยาลัยก็มีเพียงร้อยละ 2 และ 1.5 เท่านั้น การลงทุนต่างชาติ จึงมักจะไม่นับข้อครหาที่ว่าเป็นการอาศัยไทยเป็นฐานการผลิตที่มีแรงงานเป็นจำนวนมากและราคาถูก สามารถผลิตสินค้าส่งออกแข่งขันในตลาดโลกได้ ข้อเท็จจริง คือ ความรู้ขั้นพื้นฐาน (primary education) ก็เพียงพอแล้วสำหรับคนงานส่วนใหญ่ที่จะไปทำงานในภาคการผลิต ความรู้ที่ใช้ก็จะประกอบด้วยความสามารถในการอ่านระเบียบและแนวทางในการปฏิบัติงาน แต่อย่างไรก็ตามการผลิตในโรงงานที่ซับซ้อนและมีการใช้เทคโนโลยีขั้นสูง แรงงานในอุตสาหกรรมเหล่านี้ จะต้องมีความสามารถที่จะวิเคราะห์และเข้าใจกระบวนการทางวิทยาศาสตร์บางอัน ซึ่งความรู้นี้จะไม่มีเรียนกันสอนกันการศึกษาในระดับพื้นฐาน อุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูงขึ้น จะต้องใช้แรงงานประเภทมีฝีมือและเชี่ยวชาญ ซึ่งจะมาจากวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยเท่านั้น

4.2.2 การจ้างงานในภาคบริการ

ตามทฤษฎีทันสมัย (Modernization Theory) มองพัฒนาการของสังคมออกเป็น 3 ขั้นตอนดังนี้ ขั้นตอนที่หนึ่ง เรียกว่าสังคมเกษตร หรือ primary sector เป็นสังคมที่อยู่ในขั้นตอนต่ำสุดของกระบวนการพัฒนา ในสังคมนี้ประชาชนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทางการเกษตร และมีประชากรส่วนน้อยที่ทำงานในภาคอุตสาหกรรม (secondary sector) และภาคบริการ (tertiary sector) ตามลำดับ ตามประสบการณ์การพัฒนาของประเทศตะวันตกพบว่า การเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรสู่สังคมอุตสาหกรรมซึ่งอยู่ในขั้นตอนการพัฒนาที่สูงกว่า จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีการเปลี่ยนโครงสร้างทางอาชีพ กล่าวคือ กำลังแรงงานในภาคเกษตรจะลดน้อยลงโดยภาคอุตสาหกรรมกลายเป็นแหล่งดูดซับแรงงานที่ถูกปลดปล่อยจากภาคการเกษตร อุตสาหกรรมจะเป็นขั้นของการพัฒนาและการเติบโต และเมื่อสังคมพัฒนาเข้าสู่ขั้นตอนสูงสุด

ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศก็จะทำงานในภาคบริการ Rostow ได้กล่าววาที่เป็นกฎพัฒนาการของสังคมที่ใช้ได้ทั่วไป และสมควรที่ประเทศ “ด้อยพัฒนา” ควรจะใช้ประสบการณ์การพัฒนาจากตะวันตกเป็นแม่แบบ

จากแนวความคิดข้างต้นนี้ ก็ได้มีความพยายามเชื่อมการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ กับปรากฏการณ์ของเมือง (Urbanization) โดยมาสรุปว่ากระบวนการเป็นเมืองสะท้อนการเป็นอุตสาหกรรม และในทางกลับกันการพัฒนาอุตสาหกรรมก็สะท้อนถึงกระบวนการเป็นเมือง แต่อย่างไรก็ตามข้อสรุปนี้ ไม่สามารถใช้ได้ทั่วไปกับประเทศ “ด้อยพัฒนา” และ “กำลังพัฒนา” หลายประเทศ

ในประเทศ “กำลังพัฒนา” การพัฒนาเศรษฐกิจอยู่ในระดับต่ำการพัฒนาอุตสาหกรรมก็จำกัด ไม่สามารถที่จะดูดซับแรงงานส่วนเกิน แต่ขณะเดียวกันก็มีการอพยพของคน ชนบทเข้าเมืองอย่างไม่ขาดสาย เช่น ในประเทศอินเดีย ในปี 1951 ร้อยละ 25 ของประชากรในวัยทำงาน ๆ ในภาคอุตสาหกรรม ร้อยละ 14 ในภาคเกษตรกรรม ร้อยละ 6 ในการบริการขนส่งการคมนาคม ร้อยละ 20 ในธุรกิจค้าขาย และร้อยละ 35 ในภาคบริการอื่น ๆ เมื่อเทียบกับประเทศเยอรมันในปี 1882 ซึ่งมีความเป็นเมืองในระดับเดียวกัน จะเห็นว่าประชากรที่ทำงานในภาคอุตสาหกรรมถึงร้อยละ 52.8 สิ่งนี้ชี้ให้เห็นว่าในประเทศ “ด้อยพัฒนา” เช่นอินเดีย มีบุคคลที่พร้อมจะเข้าทำงานแต่หางานไม่ได้เนื่องจากความล้มเหลวของภาคอุตสาหกรรมที่จะดูดซับแรงงาน

ในประเทศไทย การเคลื่อนย้ายประชากรเข้าเมืองหลวงในช่วงทศวรรษ 1970 มีเพิ่มสูงขึ้นเกือบสองเท่าตัว เมื่อเทียบกับทศวรรษ 1960 กล่าวคือ ในช่วงปี 1965-1975 เมืองหลวงมีผู้ย้ายถิ่นเข้าสุทธิเพียง 70,000 คน กล่าวคือ มีจำนวนย้ายถิ่นเข้า 130,000 คน และผู้ย้ายถิ่นออก 60,000 คน แต่ในช่วงปี 1975-1980 พบว่ากรุงเทพมหานครเป็นจังหวัดที่ได้รับผู้ย้ายถิ่นจำนวนสูงสุด คือ 170,400 คน นั่นคือ มีจำนวนผู้ย้ายถิ่นเข้า 340,752 และผู้ย้ายถิ่นออก 170,392 คน ตลอดช่วงปี 1975-1980 ซึ่งมากเป็นสองเท่าของทศวรรษก่อน ปรากฏการณ์ข้างต้นนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้กรุง

เทพฯ มีอัตราการเจริญเติบโตของเมืองสูงมาก คือ ประมาณร้อยละ 6 ต่อปี แต่ช่วงเดียวกัน การจ้างงานในภาคอุตสาหกรรมก็ไม่ได้ขยายตัวอย่างมาก ในช่วงเดียวกันนี้ ประชากรที่ทำงานในภาคอุตสาหกรรมมีจำนวนค่อนข้างจะคงที่ประมาณร้อยละ 6-8 % แสดงว่ากระบวนการเป็นเมือง ไม่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างเด่นชัด กระบวนการเป็นเมืองในประเทศไทยมิได้เกิดจากการเพิ่มการจ้างงานในอุตสาหกรรมอย่างสำคัญ ดังนั้น จึงแตกต่างจากประสบการณ์กระบวนการเป็นเมืองในประเทศ “พัฒนาแล้ว” ในประเทศไทยผู้อพยพที่เข้ามาในเมือง แทนที่จะกลายเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมกลับต้องหางานทำในภาคบริการ (service sector) ทำให้ภาคนี้ขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว

ภาคบริการได้แสดงบทบาทสำคัญอย่างเด่นชัดในเศรษฐกิจไทย ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1970 มาแล้ว มูลค่าเพิ่มของภาคบริการมีสัดส่วนกว่าร้อยละ 50 ของ GDP ในขณะที่สัดส่วนของเกษตรและหัตถอุตสาหกรรมรวมกันแล้วน้อยกว่าครึ่ง นอกจากนี้ภาคบริการมีบทบาทสำคัญในการจ้างงาน ในตอนปลายทศวรรษ 1980 พบว่าภาคบริการจ้างงานถึงร้อยละ 27 ของกำลังแรงงานทั้งหมด นอกจากนี้ยังเป็นตัวสำคัญที่ทำให้ได้รายรับในรูปเงินตราต่างประเทศอีกด้วย

การศึกษาของคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ชี้แนะว่านักเศรษฐศาสตร์ควรให้ความสนใจกับบทบาทภาคบริการ ซึ่งเป็นภาคที่สนับสนุนการจ้างงานจากประสบการณ์ที่ผ่านมา พบว่าภาคหัตถอุตสาหกรรมไม่ได้เป็นตัวหลักที่ดูดซับแรงงานในกลุ่มผู้เข้าสู่ตลาดใหม่ จึงได้เน้นแนวทางที่จะเพิ่มอัตราการดูดซับแรงงานโดยภาคบริการ ตลอดจนเทคนิคในการแข่งขันเชิงตลาดสำหรับผู้ผลิตภาคบริการ

4.2.3 ความสำคัญของเศรษฐกิจนอกระบบ (The Informal Sector)

กระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมของไทยดำเนินไปอย่างรวดเร็วขึ้น โดยเฉพาะช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา เป็นช่วงที่เศรษฐกิจไทยมีการพัฒนาแบบเปิดตัวเอง ออกไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลกค่อนข้างมาก ทำให้ในปัจจุบันเรามีภาคอุตสาหกรรมที่ขยายตัวขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ไม่ว่าจะเป็นพิจารณาในแง่ของอัตราการเติบโตการลงทุนและการจ้างงาน แต่สิ่งที่ปรากฏให้เห็นควบคู่กับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมคือ การแพร่ขยายขึ้นมาของกิจกรรมขนาดย่อมต่าง ๆ เช่น ธุรกิจแพร่ขยาย ห้องแถว แผงขายของข้างถนน เป็นต้น ธุรกิจตัดเย็บเสื้อผ้าห้องแถวเป็นกิจกรรมที่ค่อนข้างจะเห็นกันมากในปัจจุบัน เป็นธุรกิจที่เกิดขึ้นอย่างเป็นไปเอง เป็นการริเริ่มจากประชาชนในส่วนล่างของสังคม และเป็นธุรกิจที่ไม่มีโครงสร้างแน่ชัด (non structure) จึงกล่าวได้ว่าเป็นเศรษฐกิจนอกระบบ (informal sector) ความสำคัญของเศรษฐกิจนอกระบบนั้น ยังสามารถมองได้ทั้งในแง่ของการจ้างงาน การก่อให้เกิดรายได้แก่ประชาชนและการกระจายรายได้อย่างเป็นรูปธรรมด้วย ภายใต้ยุทธศาสตร์ที่รัฐบาลเรียกว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก จะเห็นได้ว่านโยบายนี้ทำให้เศรษฐกิจไทยเข้าไปผูกพันกับระบบเศรษฐกิจโลกอย่างมากโดยผ่าน

1. การส่งออก
2. การลงทุนต่างชาติ
3. การท่องเที่ยว

เราจะเห็นได้ว่า เศรษฐกิจของเราเปิดออกไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลกอย่างค่อนข้างจะเต็มตัว ในด้านการอุตสาหกรรมที่เพิ่มการส่งออกมากขึ้นตามไปด้วยก็คือ การส่งออกสิ่งทอ และเสื้อผ้าสำเร็จรูป ในปี 1987 เราสามารถส่งออกสิ่งทอมากขึ้นกว่า 57% สามารถนำรายได้เป็นเงินตราต่างประเทศปีละหลายหมื่นล้านบาท และเฉพาะมูลค่าการส่งออกเสื้อผ้าสำเร็จรูปรายเดียวในปี 1987 ก็มีมูลค่าสูงกว่าข้าวซึ่งเคยเป็นสินค้าส่งออกสำคัญถึง 13,000 ล้านบาท

ธุรกิจห้องแถวตัดเย็บเสื้อผ้า

หากจะลงไปในรายละเอียดเกี่ยวกับอุตสาหกรรมทอผ้า สามารถแบ่งออกได้เป็นสองส่วนคือ

1. อุตสาหกรรมทอผ้าที่เป็นอุตสาหกรรมต้นทาง ซึ่งก็คือการปั่นด้ายและทอผ้า
2. อุตสาหกรรมทอผ้าที่เรียกว่าเป็นอุตสาหกรรมปลายทาง ซึ่งก็คือการตัดเย็บเสื้อผ้า

ในช่วงแรกของการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยตั้งแต่ปี 1960 เป็นต้นมา เราเห็นว่าส่งเสริมอุตสาหกรรมสิ่งทอช่วงที่เป็นต้นน้ำ ในปัจจุบันอุตสาหกรรมประเภทนี้ การผลิตเป็นลักษณะที่เรียกว่า Capital intensive และอุตสาหกรรมนี้ยังคงต้องนำเข้าเครื่องมือ เครื่องจักรและใยสังเคราะห์ ส่วนค่าจ้างของอุตสาหกรรมทอผ้านั้นจะอยู่ในระดับที่สูงเมื่อเทียบกับอุตสาหกรรมอื่น

สำหรับอุตสาหกรรมสิ่งทอช่วงปลายจะเห็นว่าการบูมอย่างมาก โดยเฉพาะการตัดเย็บเสื้อผ้าซึ่งมีลักษณะเป็น labour intensive นอกจากนี้แล้วยังเชื่อมกับการส่งออกเป็นสำคัญ สำหรับการส่งออกเสื้อผ้าสำเร็จรูปในปัจจุบัน ยังไม่มีการคำนวณออกมาอย่างชัดเจนว่ามีมูลค่าการส่งออกเท่าใดแน่นอนเพราะในอุตสาหกรรมตัดเย็บเสื้อผ้ามีอยู่ 2 ระบบด้วยกัน

ระบบที่ 1 ระบบอุตสาหกรรมแบบโรงงานเป็น formal sector

ระบบที่ 2 คือการตัดเย็บเสื้อผ้าที่ไม่ได้เป็นการผลิตในโรงงาน แต่เป็นการผลิตนอกระบบ เป็นธุรกิจย่อยแบบห้องแถว ปัจจุบันเราไม่มีตัวเลขเลยโดยเฉพาะ contribution ของธุรกิจขนาดเล็กเหล่านี้ที่มีต่อเศรษฐกิจโดยรวม ไม่ว่าจะมองในแง่ของการทำให้เกิดรายได้ ผลผลิต การจ้างงานและการพัฒนาฝีมือในระดับหนึ่ง

จากคำถามที่ว่า ทำไมจึงเกิดปรากฏการณ์นี้ที่ Formal และ Informal เดิบโตไปด้วยกัน และ Informal sector มีบทบาทอะไรที่แท้จริง

ในประเด็นบทบาทของ Informal sector จากผลการศึกษามีสรุปเป็นข้อสังเกตได้ 3 ประเด็นคือ

ประเด็นที่หนึ่ง ในการศึกษาครั้งนี้ได้คำนึงถึงว่าในสองระบบนี้มีลักษณะตอบ สนองซึ่งกันและกัน โดยจะเห็นได้ว่ามีหลายธุรกิจที่กำลังบูมอยู่ในขณะนี้หันมาใช้ Subcontract กันมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นงานก่อสร้างหรือตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป เพื่อลดต้นทุน

ประเด็นที่สอง เป็นเรื่องของความอยู่รอด ปัจจุบันแรงงานจะอยู่ได้ด้วยค่าจ้างเพียงอย่างเดียวไม่ได้แล้ว (ค่าจ้างขั้นต่ำ 90 บาท) ไม่เพียงพอต่อการครองชีพ จำเป็นจะต้องทำอาชีพอื่นเสริมด้วย และอาชีพเสริมก็มาจากกิจกรรมย่อย ๆ เหล่านี้ ส่วนในชนบทนั้น ขณะนี้ชาวนาจะทำนาอย่างเดียวก็ไม่ได้แล้ว ต้องทำงานอื่นมาเสริมเพื่อความอยู่รอด ซึ่งจะเห็นได้ว่าคนที่มาอยู่ในธุรกิจขนาดย่อมตัดเย็บเสื้อผ้าส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานแบบ seasonal เพื่อหาเงินไปเสริมรายได้จากภาคเกษตร ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ การเกษตรขนาดใหญ่ที่เข้าไปในชนบท ตอนนี้เช่น บริษัท เจริญโภคภัณฑ์ จ้างแรงงานแบบชั่วคราวด้วยค่าจ้างที่ต่ำมากคือวันละ 40-50 บาท แต่คนงานมีความพึงพอใจกับงานแบบชั่วคราวเพราะสามารถไปทำอาชีพอื่นควบคู่กันไป เหล่านี้เป็นตัวอย่างของการอยู่รอดเพราะคนต้องหาเงินมาเสริมค่าจ้าง เนื่องจากไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต

ประเด็นที่สาม เป็นกรอบความคิดของเราเอง คือว่า การเกิดขึ้นของ Informal sector ทำให้เกิดความเป็นอิสระในระดับหนึ่ง จากข้อมูลกรณีศึกษาจากการร้านค้าเย็บเสื้อผ้าห้องแถวของคณะกรรมการยุติธรรมสังคม ที่ศึกษามาในประเด็นความอิสระในการทำงานคือ

- 3.1 คนงานสามารถเลือกเวลาที่เหมาะสม สำหรับการทำงานของตนเองได้
- 3.2 ลักษณะการทำงานไม่ทำแบบแยกชิ้นส่วน แต่คนงานจะทำเองเกือบทุกขั้นตอน ความสามารถตรงนี้ทำให้เขาภูมิใจเพราะการทำงานทุกกระบวนการของงานนั้นเห็นเป็นผลงานของตัวเองออกมา
- 3.3 คนงานสามารถที่จะควบคุมการทำงานของตัวเองได้ระดับหนึ่ง
- 3.4 ในเรื่องเกี่ยวกับความอิสระก็คือว่า การที่คนในชนบทได้มีโอกาสทำงานอย่างอื่นด้วย ทำให้เขาสามารถพึ่งตัวเองได้ในระดับหนึ่ง

จากการศึกษาที่เราคงสรุปไม่ได้ว่า Informal sector เป็นระบบที่ดีเลิศ เพราะถึงแม้ว่าการทำงานไม่ Intensive อย่างระบบโรงงาน แต่การทำงานในระบบ Informal sector ก็ต้องใช้ชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน ส่วนในเรื่องค่าจ้างแรงงาน คนงานได้ค่าจ้างที่สูงพอสมควร แต่ก็ต้องดูว่าค่าจ้างนั้นรวมเอาสวัสดิการไปได้แค่ไหน เพราะคนใน Informal sector นี้สวัสดิการจะไม่เทียบเท่ากับพวกโรงงาน

ประเด็นที่สี่ ในระบบ Informal sector ซึ่งเกิดจากการริเริ่มของคนระดับกลางหรือล่างนั้น ทำให้เกิดมีการพัฒนาเทคโนโลยีระดับหนึ่ง เป็นการปรับใช้ทางเทคโนโลยี ซึ่งไม่จำเป็นต้องคอยถ่ายทอดจากต่างประเทศเท่านั้น

4.2.4 การพัฒนาเศรษฐกิจไทยกับการพึ่งพิงเทคโนโลยีต่างประเทศ

มูลค่าการนำเข้าของไทยจะยังคงขาดดุล กว้างขึ้นต่อไปอีกโดยในปี 1990 และ 1991 ไทยขาดดุลการค้า 214 และ 280 พันล้านบาท ตามลำดับ การขาดดุลการค้าอย่างต่อเนื่องส่วนหนึ่งมาจากการที่เราขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว จึงต้องมีการนำเข้าสินค้าทุนเพื่อการขยายการผลิตนี้ จะเห็นได้ว่าตัวเลขการขาดดุลการค้าของ

ไทยค่อนข้างจะสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันกับอัตราการเจริญเติบโตเศรษฐกิจ เช่น เฉลี่ยปี 1980-1984 อัตราการเจริญเติบโตเศรษฐกิจ ร้อยละ 5.8 การค้าขาดดุล -63, 587 ล้านบาท พอช่วงปี 1985-1986 การขยายตัวเศรษฐกิจลดลงเหลือร้อยละ 4.0 การขาดดุลการค้าลดลง -38,021 ล้านบาท และดุลการค้ากลับขาดดุลมากขึ้นอีกเป็น -92,000 ล้านบาท เมื่อการขยายตัวเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น ร้อยละ 11.6 ในช่วงปี 1987-1989

การขาดดุลการค้าอย่างเรื้อรัง สะท้อนความไม่สามารถผลักดันให้เกิดการพัฒนาเชื่อมโยงอุตสาหกรรมต้นทาง (upstreams) คือ การพัฒนาจากอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานหนาแน่น สู่อุตสาหกรรมชิ้นส่วนกลางและอุตสาหกรรมหนักตามลำดับ ดังนั้น การขาดแคลนการผลิตสินค้าทุน (capital goods) จึงทำให้ไทยต้องนำเข้าสินค้าทุนเพื่อขยายการผลิต และเมื่อใดที่เศรษฐกิจไทยมีการขยายตัว ขยายการผลิตและการส่งออก การนำเข้าสินค้าทุนและการขาดดุลการค้าก็จะเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว จึงเกิดการพึ่งพิงการนำเข้าเทคโนโลยีจากต่างประเทศ (ตารางที่ 8)

ตารางที่ 8 มูลค่าสินค้านำเข้า

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
สินค้าทุน	69,814	73,607	75,404	78,316	105,916	203,874	239,806
สินค้านำเข้าทั้งหมด	236,609	245,155	251,169	241,358	334,209	513,114	656,428
% สินค้าทุน/สินค้า							
นำเข้าทั้งหมด	29.5	30.0	30.0	32.4	31.7	39.7	36.5

ที่มา ธนาคารแห่งประเทศไทย

แต่อย่างไรก็ตาม อุตสาหกรรมที่มีการลงทุนของต่างชาติซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นโรงงานที่มีขนาดใหญ่ และผลิตสินค้าที่ใช้แรงงานหนาแน่น (labour-intensive consumer's goods) แต่ก็มีการใช้เครื่องมือ เครื่องจักร ค่อนข้างจะทันสมัย ซึ่งชี้ถึงการพัฒนาเข้าสู่กระบวนการอุตสาหกรรมของไทยที่ล่าช้ากว่าประเทศอื่น (late-comer) จึงได้รับประโยชน์จากการพัฒนาทางเทคโนโลยีในปัจจุบันซึ่งก้าวหน้าไปอย่างมากและมาพร้อม ๆ กับการขยายตัวการข้ามชาติของทุน แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าจะมีการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากต่างประเทศ เป็นการซื้อขายกันภายในเครือระหว่างบริษัทแม่และสาขา (internal transfert) ไม่มีการเผยแพร่ไปยังกิจการอื่น และจากข้อเท็จจริงปรากฏว่า กิจการต่าง ๆ เหล่านี้มักเป็นกิจการที่ผลิตพวกสินค้าสำเร็จรูป (finished goods) เสียส่วนใหญ่ จึงไม่มีใครมีความพยายามที่จะคัดลอกแก้ไขเทคโนโลยีที่กำลังใช้อยู่

เมื่อพิจารณาถึงโครงสร้างของอุตสาหกรรม จำแนกตามฐานการผลิตต่อผลผลิต รวมของภาคอุตสาหกรรมทั้งหมด ปรากฏว่าอุตสาหกรรมในประเทศเป็นอุตสาหกรรมที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติในการผลิตคิดเป็นสัดส่วนสูงสุด แต่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานการผลิตมีสัดส่วนลดลงโดยตลอดจากร้อยละ 54.3 ในปี 1970 เป็นร้อยละ 39.7 ในปี 1987 ส่วนอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเป็นฐานการผลิตมีสัดส่วนเป็นอันดับรองลงมา คือ มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 23.3 ของผลผลิตภาคอุตสาหกรรมทั้งหมดในปี 1970 และได้เพิ่มสัดส่วนเป็นร้อยละ 38.7 ในปี 1987 เป็นที่น่าสังเกตว่ามีอุตสาหกรรมน้อยมากที่ใช้วิทยาศาสตร์เป็นฐานการผลิต และไม่ได้เพิ่มสัดส่วนในการใช้วิทยาศาสตร์เลย คือมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 3.6 ในปี 1970 และเป็นร้อยละ 3.4 ในปี 1987 (ตารางที่ 9)

ตารางที่ 9 บทบาทและโครงสร้างของอุตสาหกรรม

	1970	1975	1980	1985	1987
- อัตราการเจริญเติบโตของ สาขาอุตสาหกรรม ^{1/}	14.2 (แผนฯ 1)	10.4 (แผนฯ 2)	11.3 (แผนฯ 3)	8.1 (แผนฯ 4)	5.6 (แผนฯ 5)
- สัดส่วนในผลิตภัณฑ์รวมของชาติ	15.95 ^{2/}	20.28 ^{2/}	21.25 ^{2/}	22.13 ^{3/}	23.95 ^{3/}
- สัดส่วนในการจ้างงาน	4.1 ^{4/}	7.5 ^{5/}	7.9 ^{5/}	8.0 ^{5/}	8.8 ^{5/}
- โครงสร้างอุตสาหกรรม ^{6/} (จำแนกตามสัดส่วนของ GDP ในการอุตสาหกรรม)					
0 ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ	54.3	48.8	43.6	46.3	39.7
0 ใช้แรงงาน	23.3	28.8	31.1	33.0	38.7
0 ใช้ขนาดใหญ่ (Scale intensive)	13.8	14.0	16.8	12.1	12.9
0 ผลผลิตสินค้าได้หลากหลาย	5.0	4.9	5.0	5.1	5.3
0 ใช้วิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐาน	3.6	3.5	3.4	3.5	3.4

- ที่มา : ^{1/} กองบัญชาประชาชนดี สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
^{2/} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) รายได้ประชาชาติ
อนุกรมใหม่ พ.ศ. 2513 - 2530
^{3/} สศช., รายได้ประชาชาติของประเทศไทย ฉบับ พ.ศ. 2531
^{4/} สำนักงานสถิติแห่งชาติ, รายงานการสำรวจสำมะโนประชากรปี 2513
^{5/} สำนักงานสถิติแห่งชาติ, รายงานการสำรวจแรงงานปี 2518, 2522, 2528, และ 2530
^{6/} Industry Development Division, Industry and Energy Department Policy,
Research and External Affairs, **Thailand : Technology Strategy and
Policy for Sustained Industrialization, February 22, 1990, p.6**

ด้วยข้อเท็จจริงเหล่านี้ รายงานของธนาคารโลก (1990) จึงสรุปว่าภาคอุตสาหกรรมของไทยที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยตัวเลข 2 หลัก ช่วงปี 1988 และ 1989 แท้จริงแล้วเป็นอุตสาหกรรมที่พึ่งทรัพยากรทางธรรมชาติ และแรงงานราคาถูก และการลงทุนต่างชาติที่เข้ามาลงทุนในประเทศส่วนใหญ่แล้วจะอาศัยไทยเป็นฐานการผลิตเพื่อประกอบชิ้นส่วน (Assembling) ไม่มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีแต่อย่างใด

เมื่อพิจารณาถึงงบประมาณที่ใช้ในการวิจัยและพัฒนา (R & D) ปรากฏว่ามีน้อยมาก งบประมาณการวิจัยและการสำรวจรวมทั้งหมด 1,468 ล้านบาท ในปี 1978 ได้เพิ่มเป็น 3,145 ล้านบาท ในปี 1986 ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณแผ่นดินทั้งหมดแล้ว คิดเป็นเพียงร้อยละ 1.44 ของงบประมาณแผ่นดินทั้งหมดในปี 1986 และเมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณการวิจัยและการพัฒนา กับผลผลิตของประเทศแล้ว ปรากฏว่ามีเพียงร้อยละ 0.30 ในปี 1986 เท่านั้น นับว่าต่ำกว่าไต้หวัน (1.0%) และเกาหลีใต้ (1.2%) อยู่ค่อนข้างมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลไม่ให้ความสนใจในการพัฒนาเทคโนโลยีเท่าที่ควรอาจจะเป็นเพราะมองว่า ผลตอบแทนที่คาดว่าจะได้รับจากการลงทุนนี้คงมีน้อยก็เป็นได้

นอกจากนี้ การเตรียมบุคลากรเพื่อรองรับการพัฒนาก็ยังไม่ดีพอ ข้อมูลปี 2525 แสดงให้เห็นว่ามีนักวิจัยแยกตามสาขาต่าง ๆ รวม 5,233 คน ในจำนวนนี้ เป็นนักวิจัยด้านสังคมศาสตร์มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 29.47 ของนักวิจัยทั้งหมด รองลงไปเป็นนักวิจัยด้านเกษตรศาสตร์ ร้อยละ 26.77 สำหรับนักวิจัยทางเทคโนโลยีอุตสาหกรรมหรือวิศวกรรมศาสตร์และเทคโนโลยีมีจำนวนประมาณ 338 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 6.46 ของนักวิจัยทั้งสิ้นและท้ายสุด สิ่งที่รัฐบาลยังไม่ได้ทำคือการเพิ่มสัดส่วนของประชากรที่จบการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย ทั้งนี้เพราะว่าการพัฒนาเทคโนโลยีในขั้นสูง และการผลิตสินค้าตัวใหม่ ๆ ในปัจจุบัน มักจะเป็นผลงานที่เกิดขึ้นในห้องปฏิบัติการทดลองของมหาวิทยาลัย ขณะที่การพัฒนากระบวนการผลิตก็เป็นหน้าที่ของวิศวกรโรงงาน (industrial engineers)

สรุป

ในปัจจุบัน เศรษฐกิจไทยมีความหลากหลายและซับซ้อนยิ่งขึ้นซึ่งส่วนหนึ่งก็เป็นผลของพลวัตรทางเศรษฐกิจ ที่เกิดจากการที่ประเทศไทยเปิดออกไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลกมากขึ้นผ่านนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก (Export-led growth)

อย่างไรก็ตาม การที่ไทยจะเป็นประเทศอุตสาหกรรมได้อย่างแท้จริงคงจะเน้นที่การเติบโตทางเศรษฐกิจ (growth) เพียงอย่างเดียวไม่ได้ แต่ปัญหาขณะนี้อยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรจึงจะให้เศรษฐกิจไทยเติบโตอย่างมีคุณภาพ มั่นคง และมีความต่อเนื่องภายใต้สถานการณ์โลกที่มีความผันแปรค่อนข้างสูง รัฐยังต้องมียุทธศาสตร์การกระจายรายได้ที่เป็นรูปธรรมเพื่อยกมาตรฐานการครองชีพของประชาชนให้สูงขึ้นนอกจากนั้นแล้ว จะต้องมีการปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมโดย พยายามส่งเสริมอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานหนาแน่นเพื่อดูดซับแรงงานส่วนเกิน ขณะเดียวกันก็ต้องผลักดันให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมเชื่อมโยง (linkages) จากอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานหนาแน่นสู่การผลิตสินค้าขั้นกลาง และสินค้าทุนตามลำดับ ดังนั้น สิ่งที่เป็นปัญหาเร่งด่วนขณะนี้คือนโยบายของรัฐในด้านการจัดการและการวางแผนกำลังคน โดยเฉพาะการเตรียมบุคลากรผ่านการยกระดับการศึกษาของประชาชนให้สูงขึ้น และการฝึกอบรมเพื่อสร้างแรงงานที่มีฝีมือ ซึ่งยังขาดแคลนอยู่มาก ขณะเดียวกัน รัฐจะต้องหันมาสนับสนุนโครงการวิจัยและพัฒนา มินโยบายส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีภายใน (indigenous) และการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากการลงทุนต่างชาติมากกว่าที่จะปล่อยให้ไทยเป็นฐานการผลิตเพื่อส่งออก ที่มีแรงงานราคาถูกเป็นความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ

เชิงอรรถ

1. เรียงตามลำดับมูลค่าการส่งออกในปี 1989
2. รัฐบาลจะเข้าไปสัมพันธ์กับธุรกิจประเภทนี้เพียง
 1. การเปิดให้มีการจดทะเบียน เพื่อให้รัฐจะได้เข้าไปเก็บภาษีโรงเรือน และภาษีการค้าแต่ก็ไม่ใช่ว่าทุกธุรกิจต้องเสียภาษีเสมอไป เพราะขึ้นอยู่กับว่าธุรกิจเหล่านี้ จะถูกตรวจพบโดยเจ้าหน้าที่ของเขตหรือไม่ และนี่ก็คือช่องว่าง เขตปลอดจากอำนาจรัฐ
 2. เราจะเห็นว่าธุรกิจนี้ไม่มี Structure เพราะว่าการเข้ามาทำงาน ไม่มีการต่อรองเรื่องค่าจ้าง และตกลำร่วงทั้งจากสำนักงานสถิติแห่งชาติในบัญชีรายได้ประชาชาติส่วนนี้ไม่มีข้อมูล ดังนั้นเราจึงไม่รู้ว่ามีการผลิตเท่าไร มีการจ้างงานสูงเท่าไร

เอกสารอ้างอิง

ศิริณ พงศ์มพัฒน์ “แนวโน้มเศรษฐกิจและกลยุทธ์การพัฒนาในทศวรรษหน้า” ศิษฏการปฏิรูปนโยบายเศรษฐกิจไทยในทศวรรษหน้า เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 23-24 มกราคม 2533.

ธนาคารแห่งประเทศไทย. 2536. รายงานเศรษฐกิจรายเดือน - มีนาคม 2536.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2536. เครื่องชี้ภาวะสังคม.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร “ภาคบริการประเทศไทย : พัฒนาการและทิศทางในอนาคต” คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2534.

วรวิทย์ เจริญเลิศ “เศรษฐกิจไทยในระบบเศรษฐกิจโลก” ทางเลือกการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 20 กันยายน 2533.

- Bell, P. "A Critique of Export-Oriented Growth : Thailand in Comparative Perspective.", a paper presented to the Second Convention, East Asian Economics Association, Indonesia, August 27-28, 1990.
- Charoenloet, V. and Soonthornhdada A., 1988. "Factory Management, Skill Formation and Attitudes of Women Workers in Thailand : A Comparison between an American and a Japanese Factory" in *Daughters in Industry* edited by Noeleen Heyzer, Asian and Pacific Development Centre.
- Charoenloet, V., 1989. "The Crisis of State Enterprises in Thailand", **Journal of Contemporary Asia**, 19(2) : 206-217.
- , 1990. "Thailand in the Process of Becoming a NIC: Myth or Reality" Manuscript. Faculty of Economics, Chulalongkorn University.
- Limqueco, P., Mc Farlane B., Odhnoff, J., 1989. Labour and Industry in ASEAN, **Journal of Contemporary Asia**, 19(2).